

Юрій Грицевич (Луцьк)

**ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРОК ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ
У ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАПИСАХ О. КОНДРАТОВИЧ**

Тексти фольклору, зокрема пісенна творчість народу, можуть бути прекрасним доповненням чи підтвердженням для діалектологічних спостережень, здійснених на основі інших матеріалів, але лише за умови достовірної фіксації текстів упорядником. Надійним джерелом фактичного матеріалу при аналізі діалектних явищ волинськополіських говірок можуть слугувати фольклорні записи Олександри Кондратович, що яскраво відтворюють мовну специфіку ареалу свого побутування.

У фольклорних текстах, вміщених у збірнику «Українські звичаї: Народини. Коса ж моя...», простежено найвиразніші волинськополіські явища фонетичного рівня. Особливості західнополіської системи вокалізму передано через відмінні від літературної мови рефлексії етимологічних голосних. У ненаголошеній позиції простежено збереження давнього *o в новозакритих

складах: *роднейкий* [3, с. 46], *одиурався* [3, с. 54], *одпочили* [3, с. 67], *на війні* [3, с. 68], *оддала* [3, с. 80], *одгадати* [3, с. 103], *оддав* [3, с. 144], *одбилася* [3, с. 148], пор.: «*За рочок-за два, за років за чотири... Ой, може, б мої ручейки одпочили*» [3, с. 67], «*Одбилася од роду, як той камінь у воду*» [3, с. 148]. В ненаголошеному новозакритому складі давній *o рефлексує також як монофтонг [y]: *пуд стріху* [3, с. 41], *пудмила* [3, с. 51], *пурвалася* [3, с. 76], *вузликів* [3, с. 103], *пудманиш* [3, с. 121], *колосочкув* [3, с. 127], *зурвав* [3, с. 134], *дуждалась* [3, с. 148], пор.: «*Пудмила коринь бистра вода, оббила кучир тиха вода*» [3, с. 51], «*Жніте, женчики, жніте, колосочкув глядіте*» [3, с. 127]. Монофтонг [и] як еквівалент давнього *o простежено в наголошеному закритому складі: *рид* [3, с. 44, с. 54], *тільки* [3, с. 49, с. 151], *об пил* [3, с. 53], *Биг* [3, с. 54], *скільки* [3, с. 135], пор.: «*Піде на вечорки – правдойки не скаже, тільки прийде додом' та й спаточки ляже*» [3, с. 49], «*Шо спили, шо ззіли – хай Биг нагородить, на широкий ниви тианичейку вродить*» [3, с. 54], а зрідка й у позиції без наголосу: *в вишньовим* [3, с. 5], *на вийну* [3, с. 102], *на широкий* [3, с. 54], пор.: «*І круз воконце я втикала, в вишньовим саду ночовала*» [3, с. 51]. Давній ненаголошений *e в закритому складі рефлексує як [o]: *вечор* [3, с. 208], пор.: «*Добрий вечор, моя мила, чи чуїш? Скажи ж міні, моя мила, з ким ночуїш?*» [3, с. 53]. В ненаголошеному новозакритому складі після м'якого приголосного давній *e рефлексує як [y]: *матюнку* [3, с. 134], *локтюв* [3, с. 169], пор.: «*Ой винку, винку з рути й барвинку, наробив ти мні жалю: свою матюнку, свою рідную, навіки покидаю*» [3, с. 134], «*Ой дай міні, матюнко, на сто локтюв пулутна, ой щоб я була на свій век вдета*» [3, с. 169]. Серед специфічних рефлексів давнього ненаголошеного *ě виявлено монофтонг [и]: *доли* [3, с. 42], *відро* [3, с. 43], *на городи* [3, с. 45], *до криници* [3, с. 45], *до вдовици* [3, с. 45], *світлици* [3, с. 45], *цвितив* [3, с. 49], *поцилує* [3, с. 60], *дивчата* [3, с. 102], *дивоцького* [3, с. 121], *барвинку* [3, с. 135], *у світлици* [3, с. 148], *на скамници* [3, с. 148], *в комори* [3, с. 193], *на полици* [3, с. 193], *при стині* [3, с. 208], пор.: «*Вони підуть до криници, нап'ються водици. Ходив козак до дівчини, тепер – до вдовици*» [3, с. 45], «*В новій комори ключики положила. В новій комори на високій полици*» [3, с. 193]. У словоформі *горилки* [3, с. 43], [и] на місці *ě виступає й у наголошеній позиції, пор.: «*Ставлю горилки відро, щоб Васильку всігди було добро*» [3, с. 43]. Незалежно від наголосу спостережено [а] після м'якого приголосного, що зумовлено польським впливом (пор. пол. *obiad, łias, śniadanie*): *до обяду* [3, с. 75], *ляс* [3, с. 100], *снядання* [3, с. 140], *сядай* [3, с. 223], пор.: «*Ой спи, діду, до обяду, поки прийде баба з саду*» [3, с. 75], «*Куди, Канциборку, йдеш? – В густий ляс. Там дудки, цимбали хорошенько грали*» [3, с. 100]. Словоформа *слюзуїками* [3, с. 162] відображає розвиток [y] з секундарного [e] < *ь (пор. псл. *slъza), пор.: «*А як убрала, то й заплакала дрібними слюзуїками*» [3, с. 162].

Виразними прикладами передано особливості позиційної реалізації сучасних голосних. Обниження й розширення артикуляції ненаголошеного [e] до [а] спостережено в дієприкметниковому суфіксі [ен]: *ни заметяна* [3, с. 157], *ни русплетяна* [3, с. 157], пор.: «*Хата ни заметяна, куса ни русплетяна*» [3, с. 157]. Голосний [а] тут нефонетичного походження, виник

за аналогією до дієприкметникових форм на *-аний(-яний)*. Розвиток [e] > [a] після історично м'якого шиплячого перед складом з голосним переднього ряду у словоформах *пианицю* [3, с. 54], *пианичейку* [3, с. 54], очевидно, зумовлений був асиміляцією [e] як звука переднього ряду середнього піднесення до попереднього депалаталізованого шиплячого, пор.: «*Широкая нива пианицю вродила, шоб ваший дитини долийка годила*» [3, с. 54]. Після м'якого приголосного ненаголошений [a] звужує свою артикуляцію аж до [i]: *подвір'їчко* [3, с. 136], пор.: «*Ой дружки мої, сиріжички, вийдіте на подвір'їчко*» [3, с. 136]. Частіше засвідчено підвищення і звуження артикуляції наголошеного [ʼa] до [ʼe]: *качинета* [3, с. 45], *єк* [3, с. 74], *виганєла* [3, с. 161], *зєтя* [3, с. 163], *взєти* [3, с. 166], пор.: «*Кума моя, кума моя, кума моя зроду, нихай мої качинета, в тебе на городи*» [3, с. 45], «*Казала мати ни ночувати, взєти Надьочку та й приїжджати*» [3, с. 167]. Після середньоязикового [j] зафіксовано підвищення артикуляції ненаголошеного [e] аж до [i]: *гуляім* [3, с. 40], *маім* [3, с. 40], *розвоюімо* [3, с. 147], *по їдний* [3, с. 151], *ни вичераіш* [3, с. 167], *чуїш* [3, с. 208], *ночуїш* [3, с. 208], *їднейке* [3, с. 208], пор.: «*Поздоров, Боже, нашую куму із її дітоїками: ми п'єм, гуляім, повагу маім за її вочийками*» [3, с. 40], «*Розвоюімо сіни, хату, комору та й заберемо молоду Надьочку з собою*» [3, с. 147]. Спостережено розвиток перед твердим приголосним наголошеного голосного [e] незалежно від його походження в [o]: *посаджона* [3, с. 191], *споряджона* [3, с. 191], пор.: «*То не для тебе, а мій синойку, калина посаджона, тільки для тебе, а мій синойку, Гальочка споряджона*» [3, с. 191]. Підвищення ненаголошеним [e] артикуляції до [и] вважають типовою рисою волинськополіських говірок, що й ілюструють численні словоформи: *охристили* [3, с. 42], *по мине* [3, с. 44], *типер* [3, с. 44], *нихай* [3, с. 45], *качинетка* [3, с. 45], *пиристала* [3, с. 46], *грушички* [3, с. 46], *зиленая* [3, с. 46], *зилинейкий* [3, с. 47], *забудуши* [3, с. 48], *нивилчки* [3, с. 48], *пиристану* [3, с. 48], *на бирижку* [3, с. 49], *кучирява* [3, с. 51], *чирипки* [3, с. 53], *нищаслива* [3, с. 69], *до биризки* [3, с. 69], *вичера* [3, с. 72], *жинитися* [3, с. 74], *типлейкая* [3, с. 75], *висілле* [3, с. 75], *свикрохи* [3, с. 122], *соничко* [3, с. 135], *забирем* [3, с. 141], *лутіла* [3, с. 171], пор.: «*Конопельки, конопельки, нивилчки, зилинейки, чи всім людом таке горе – тільки міні молодейкій?*» [3, с. 48], «*Пливла, пливла квітка, на бирижку стала – як вийшла й матуся, то й плакати стала*» [3, с. 49], «*Єк ти будеш жинитися, проси, синок, на висілле*» [3, с. 74].

О. Кондратович передає також найбільш виразні явища діалектного консонантизму. Наприклад, відзначено ствердіння вібранта [pʼ]: *вичера* [3, с. 72], *звару* [3, с. 74], *косарам* [3, с. 97], *ни вичераіш* [3, с. 167], *раба* [3, с. 171], пор.: «*Ой а прийдимо із поля – вичера готова, наша мати старейкая вдома з дітоїками*» [3, с. 72], «*Не продам, не продам, нехай буде косарам*» [3, с. 97]; збереження м'якості свистячого [цʼ] у словоформі *цюрається* [3, с. 221], пор.: «*Древ на древо схиляється, син матира цюрається*» [3, с. 221]; депалаталізацію історично м'яких шиплячих у словоформах *гроши* [3, с. 53], *хороши* [3, с. 195], пор.: «*Бо я в батийка добрий жнець була: скільки я жсала – гроши не брала*» [3, с. 135], «*Ой було брати-вибирати: були хороши,*

ще й багати» [3, с. 195]; збереження фрикативного [з]: *звонять звонци* [3, с. 53], пор.: *«Вой хай звонять звонци, хай ни замовкають, в нас куми хороши – хай всі люде знають»* [3, с. 53]; дієрезу в групі шч: *шоб* [3, с. 41, с. 54], пор.: *«Кладемо хліб високий пуд стріху, шоб рис синочок на втіху. Булка ситна чорна, шоб дитинка була моторна»* [3, с. 41]; збереження у прислівниках давньої форми групи приголосних [гд], яка в літературній мові зазнала спрощення: *всігди* [3, с. 54], *нигде* [3, с. 68], пор.: *«Шоб у сьому доми всігди висилейко, шоб ваший родини всігди щасливейко. Шоб нашим родинам всігди щасливейко»* [3, с. 54], *«Сюди – гори, туди – гори, нігде води напитися»* [3, с. 68]; виникнення неетимологічного приголосного [й] перед одиничним етимологічним звуком: *кайдуб* [3, с. 104], пор.: *«Стоять вила, на вилах – кайдуб, на кайдуби – макітра»* [3, с. 104].

Простежено кілька різновидів асимілятивних змін у консонантних групах: а) регресивну контактну асиміляцію за способом творення [тч] > [ч]: *хучій* [3, с. 41], пор.: *«Ленту на хористочок – шоб хучій дождати віночок»* [3, с. 41], б) прогресивну контактну асиміляцію за способом творення [мй] > [мн']: *симня* [3, с. 43], пор.: *«На всіх стопка перша одна, шоб була Надьочци мила вся симня»* [3, с. 43]; в) прогресивну суміжну асиміляцію за способом творення [нш] > [нч]: *менчий* [3, с. 160], *найменчий* [3, с. 160], пор.: *«Де ж твій, Ганнучко, менчий брат, шо він твою косуїку русплитав?»* [3, с. 160], *«Чи на тихий Дунай попускав, чи найменчий сеструїци пуддавав»* [3, с. 160]; г) прогресивну контактну асиміляцію за місцем творення [зй] > [з':]: *ззіли* [3, с. 54, с. 77], пор.: *«Ой ти, коте сірий, білий, бодай тибе вовки ззіли»* [3, с. 77].

Зі змін дисимілятивного типу виявлено лише регресивну суміжну дисиміляцію за способом творення у групі [н'к] > [йк]: *із дітойками* [3, с. 40], *за ручійками* [3, с. 40], *за вочійками* [3, с. 40], *за столойками* [3, с. 40], *кумойки* [3, с. 42], *биседойка* [3, с. 44], *татойко* [3, с. 44], *розкошойка* [3, с. 44], *малейкиї* [3, с. 45], *роднейкий* [3, с. 46], *сивейкий* [3, с. 46], *воднейкий* [3, с. 46], *щасливейкий* [3, с. 47], *зилинейкий* [3, с. 47], *всейкий* [3, с. 47], *спатойки* [3, с. 49], *висилейко* [3, с. 54], *ручейки* [3, с. 67], *бідойку* [3, с. 68], *дорожейки* [3, с. 68], *батийко* [3, с. 69], *типлейкая* [3, с. 75], *за годинойку* [3, с. 79], *коморойка* [3, с. 80], *долейка* [3, с. 80], *калинойки* [3, с. 80], *слабейка* [3, с. 110, с. 151], *докупойки* [3, с. 120], *розмовойка* [3, с. 120], *личійка* [3, с. 122], *цирийко* [3, с. 135], *головойка* [3, с. 151], *помалейку* [3, с. 151], пор.: *«Братіку роднейкий, голубе сивейкий, ой прийди в гостину хоч би й день воднейкий»* [3, с. 46], *«Не поможе мні новая коморойка, як хоче найти та лихая долейка»* [3, с. 80]. У випадку *хоріша* 'краща' [3, с. 44] відсутні наслідки дисиміляції [ш:] → [шч], а збережений у зв'язку з цим подовжений шиплячий зазнав стягнення, пор.: *«Добра тая биседойка, де рид з родом п'є, а ще ліпша, ще хоріша, як таточко є»* [3, с. 44].

Опрацьовані уснопоетичні тексти відбивають також афезу початкового ненаголошеного [о], причому як повну: *'ддати* [3, с. 60], *до 'вбіда* [3, с. 74], *'дна* [3, с. 78], *чирета* [3, с. 102], *'дпала* [3, с. 122], *'вб'яжте* [3, с. 128], *'д неділі* [3, с. 205], пор.: *«Ой відала мати, куди дитину 'ддати»* [3, с. 60], *«Сестра плакала од року до року. Мила плакала 'д неділі до неділі»* [3, с. 205],

так і часткову ([о] → [в]): до 'вбіда [3, с. 74], 'вб'яжіте [3, с. 128], 'вдежа [3, с. 214], пор.: «Колихала баба діда із вечора да й до 'вбіда» [3, с. 74], «Смертенная 'вдежа в головках лежала» [3, с. 214].

У дієслівному префіксі з-(с-) з'являється приставний [і]: *ізвийте* [3, с. 128], *ісхавати* [3, с. 184], *ізжала* [3, с. 191], пор.: «*Ізвийте з мене віночок, чирвоною китайкою 'вб'яжіте, на головоюку зложіте*» [3, с. 128], «*Мак ізжала, калину зрубала. Дівка заміж вийшла – на козака не ждала*» [3, с. 191]. Можлива поява протетичного [в]: *вочийками* [3, с. 40], *воднейкий* [3, с. 47], *воконце* [3, с. 51], *вочка* [3, с. 74], *вокно* [3, с. 109], *воконця* [3, с. 136], пор.: «*Ой ни раз, ни два викупляла і круз віконце я втикала*» [3, с. 51], «*Й а у качки чорни вочка, в качура золоте пір'є*» [3, с. 74]. Звукове оформлення словоформи *воробчиком* [3, с. 68] свідчить про збереження давнього [в-] (пор. псл. *vorbьjь, *vorbьсь [2, с. 570]), пор.: «*Щоб мати знала, ой, яка мені біда, йо то б прислала хоч воробчиком хліба*» [3, с. 68]. Явище гіперизму відбиває словоформа *Біг* [3, с. 168], пор.: «*Хай Біг тубі ду помуци, янголи на радоци*» [3, с. 168].

В аналізованих фольклорних записах простежено також діалектні явища морфологічного рівня, зокрема в системі субстантивної словозміни – морфологічний архаїзм *люде* [3, с. 53], який вважають важливою власне поліською рисою, пор.: «*Вой хай звонять звонци, хай ни замовкають, в нас куми хороши – хай всі люде знають*» [3, с. 53]. Л. Дика висловлює припущення, що збереженню форми *люде* в поліських говорах сприяло поширення форм Н. в. однини іменників середнього роду на -*ьје*: *пір'є*, *щастє*, *весілє*, *каміннє*, *сміттє* [1, с. 96]. З. в. одн. іменника *мати* репрезентований характерною для окресленого ареалу формою із флексією -*а*: *матира* [3, с. 187]: «*Ой не йди, сирото, бо далеко зайдеши, бо далеко зайдеши, матира не знайдеши*» [3, с. 187]. У Д. в. мн. виявлено форму з архаїчною флексією -*ом*: *гостьом* [3, с. 222], пор.: «*Намалюю тебе в рамах, скажу гостьом: «Моя мама!»*» [3, с. 222].

Великою кількістю діалектних явищ представлено словозміну займенників. Зафіксована давня форма Д. в. займенника 1 особи *мні* [3, с. 47, с. 49, с. 140], пор.: «*Чого ж бо я, мати, така стара стала? Нивірна дружина мні світ зав'язала*» [3, с. 49]. Виявлено стягнені форми непрямих відмінків присвійних займенників *мій*, *свій*: *на мему* [3, с. 47], *свеї* [3, с. 122, с. 140], *меї* [3, с. 122], *за свею* [3, с. 141], пор.: «*Ой на мему поли кокіль уродився, то тоді од мене всейкий рид одбився*» [3, с. 47], «*Ще мні свекорко своїх ключиків не оддав, ще мні милийкий свеї правдочки ни сказав*» [3, с. 140], «*Вийди, Надьочко, з хати: приїхала мати сивою кобилою, за свею дитиною*» [3, с. 141]. Представлено архаїчні вказівні займенники *сьому* [3, с. 54], *сюю* [3, с. 211], пор.: «*Не ріж мене, мій милейкий, хоч сюю годину – нехай же я нагодую малейку дитину*» [3, с. 211]. Предметно-особовий займенник жіночого роду маніфестовано архаїчною формою родового-знахідного відмінка *єї* [3, с. 144], пор.: «*Рубай, братчику, рубай, за гріш сестрички не давай. Не рік, не два єї годував, та й не три-с одівав*» [3, с. 144].

Колишні закінчення Р. в. одн. прикметників м'якої групи перенесені на відповідні форми твердої групи за аналогією: *чужеї* [3, с. 122, с. 170, с. 196, с. 199], *молодеї* [3, с. 197], *лихеї* [3, с. 199], пор.: «*А з теї криници, хто йде, той*

нап'ється, з мене молодеї, хто хоче, наткпиться» [3, с. 197], «'Д матьонки свеї да й до чужеї, да й до свекрухи, да й до лихеї» [3, с. 199].

Дієслова II дієвідміни у формі 1 особи однини теперішнього часу не зазнали наслідків чергування [д], [т], [з], [с] із шиплячими у кінці основи: пусцю [3, с. 49], мусю [3, с. 141], пор.: «Виламаю квітку, пусцю я на воду: «Пливи, пливи, моя квітка, ти до мого роду» [3, с. 49], «Ой брацю, мій брацю, мусю привикати, свій рід забувати, чужих шанувати» [3, с. 141]. Специфіка дієслівної словозміни передана також через архаїчні форми 2 особи множини наказового способу на зразок *жніте* [3, с. 127], *глядіте* [3, с. 127], *'вб'яжіте* [3, с. 128], *зложіте* [3, с. 128], *вийдіте* [3, с. 136], пор.: «Ой дружки мої, сиріжечки, вийдіте на подвір'їчко» [3, с. 136].

Прислівники простої форми вищого ступеня порівняння творяться за моделлю: твірна основа на сонорний + наголошений суфікс –її: *раній, позній* [3, 197], пор.: «Положать мене позній себе, рано-нерано, позній себе. А збудять мене раній себе, рано-нерано, раній себе» [3, с. 197].

На синтаксичному рівні простежено діалектні прийменники *к* [3, с. 188, с. 254], *каля* [3, с. 75, с. 122, с. 171], *куля* [3, с. 75], *круз* [3, с. 51, с. 109]; сполучник *ци* [3, с. 68], пор.: «Ой як була я в свого таточка, свого, цвіла калина каля личийка мого» [3, с. 122], «Ци воробчиком, ци якею зорою, ой ци братиком, ци ріднею сестрою» [3, с. 68].

Проаналізований матеріал ілюструє найбільш виразні фонетичні особливості волинськополіських говірок, зокрема специфіку рефлексії давніх та позиційні варіанти сучасних голосних фонем, комбінаторні звукові зміни, скорочення та спрощення тощо. На морфологічному рівні найбільш детально передано говіркові відмінності в системі субстантивних і займенникових форм. Специфіку формотворення інших частин мови відтворено одиничними діалектними явищами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дика Л. Форма *люде* в українських говірках / Л. Дика // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському і всеслов'янському контекстах : зб. наук. пр. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 89–97.
2. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1982. – 631 с.
3. Кондратович О. П. Українські звичаї: Народини. Коса ж моя... / О. П. Кондратович. — Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 240 с.

Грицевич Юрій Васильович, студент 4 курсу інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Науковий керівник: *Громик Юрій Васильович*, кандидат філологічних наук, доцент.